دیالۆگ و داهێنان

بەشی 6

عەبدولخالق یەعقووبی

ڕۆمانی کوردی و ئاریشەکانی

ڕامان: چۆن دەڕوانیتە ئاستی ڕۆمانی کوردی؟

عەبدولخالق یەعقووبی: ئەوەی ڕاستی بێت باسکردن لە ئاستی ڕۆمانی کوردی واتە خۆ خستنە ناو مەترسی هەڵسەنگاندنێکی سامناکەوە، هەڵسەنگاندنێك کە دەشێت لەسەر بنەمای ئەو شکستانە دابمەزرێت کە ڕابردووی ڕۆمانی کوردی بە خۆیەوە دیتوویە و بە پێی ئەو لاوازییانە بێت کە ئێستای ڕۆمانی کوردی پێوەی دەناڵێنێ و بە لەبەر چاوگرتنی ئەو خەتەرانە بێت کە هەڕەشە لە داهاتووی ڕۆمانی کوردی دەکەن. هەڵسەنگاندن لە دۆخێکی وادا یانی دان‌پیانان بە مێژوویەك لە شکست و نوشوستی، نەك هەر لەبەشی بەرهەمهێنانی دەقی ڕۆماندا، بەڵکوو لە تێگەیشتنی مانا و مەبەست و سەرجەم جیهانی ڕۆمانیشدا، بە مانای مۆدێرنی خۆی وەك زەمینەیەکی پێویست بۆ نووسینی ڕۆمان. کاتێك ڕۆمان، بە مانای لۆکاچی خۆی، دەشێت ڕووخێنەری سەرلەبەری سوننەتە (ترادیسیۆنە)کانی پێشوو بێت، کەچی ڕۆمانی کوردی بە گشتی پارێزەری ڕۆح و گەوهەری سوننەتەکانی لەمێژینەن، چۆن نابێت دان بەم نوشوستیە دانەنێین؟! کاتێك ڕۆمان، بەمانای (هێرمان برووخ)ی خۆی، ناسینی پاژێکی نەناسراوی جیهانی بوونە، کەچی بەشێکی زۆری دەقەکانی ڕۆمانی کوردی هێشتاش لەسەر پیرۆزێتیی ئایدیاکان پێدادەگرن و لە پێناوی پاراستنی ئایدیالۆژییەکاندا شەڕ و کێشەیانە، چۆن ناکرێت ئاگاداری ئەم شکستە نەبین؟!

بەبڕوای من ڕۆمانی کوردی لەو ڕۆژەوە ئەم شکست و نوشوستیانەی وەك پەڵەیەك بەنێوچاوانەوە لکا کە، وەك ژانرەکانی دیکەی ئەدەبی کوردی، هەر لەسەرەتاوە بەنێوی ئەدەبی بەرەنگاری، بوو بە سەکۆی پازدانی دروشمە نەتەوەخوازییەکانی فیکری سیاسیی کوردی، واتە سەرهەڵدانی دیاردەیەك کە دەیویست بە عەقڵێکی سیاسی دەقی ئەدەبی بخولقێنێت. کاتێك لە ڕۆماندا «سیاسەت» جێگا بە «ئەدەبییەت» چۆڵ بکات، کاتێك لە ڕۆماندا «کۆڵنەدەر» شوێنی «کەسایەتی» بگەڕێتەوە، کاتێك لە ڕۆماندا «مەنتقی هەڵکەوت» لەبری «مەنتقی داستانی» بەکاربێت، کاتێك لە ڕۆماندا «داسەپانی ڕای نووسەر» بەڕە لەژێر پێی «ئازادی دەنگی گێڕەرەوە (راوی)» دەربێنێت، ڕۆمان بەر لەوەی جوانییەکی ئەدەبی بێت، بە حوکمێکی سیاسی دەردەچێت. بە کورتی دەمەوێ بڵێم تێکەڵاو کردنی ئاسۆکانی گوتاری سیاسی و گوتاری ئەدەبی لە ژانری ڕۆماندا دەبێتە هۆی مەرگی ڕۆمان، ڕۆمان ژانرێکی سەرلەبەر ئەدەبییە و سیاسەت بۆی هەیە تەنیا وەك بابەتێك لە ڕۆماندا بوونی هەبێت، نەك وەك گوتارێکی باڵادەست کە بتوانێت دەنگی خۆی بەسەر دەنگی ئەدەبییەتی ڕۆماندا بسەپێنێت. بێگومان سیاسەت لە ڕۆماندا دەرناهاوێژرێت، بەو مانایەی سیاسەتیش پاژێکە لەو بوونانەی ڕۆمان دەخوازێت بیناسێت و لێی بکۆڵێتەوە، بەڵام خاڵی مەترسیدار لە خوێندنەوەی ڕۆمانی کوردیدا ئەوەیە کە سیاسەت دەیەوێ ئەدەب بناسێنێت، سیاسەت دەیەوێ جیهانی دیاردە و بوونەکانی کۆمەڵگای کوردی سەنگ و سووك بکات، سیاسەت دەیەوێ بەردی بناغەی یۆتۆپیای مرۆڤی کورد دابمەزرێنێت. ئەم هەوڵانەی سیاسەت بۆیان هەیە لە گوتارێکی ڕووتی سیاسیدا شوێنێکیان بۆ دیاری بکرێت، بەڵام کاتێك لەم شێوە زەق و ئایدیالۆژیکەی خۆیاندا بێنە نێو ڕۆمانەوە، ئەدەبییەتی ڕۆمان دەخەنە مەترسییەوە. هەڵبەت خوێنەر لێرەدا بۆی هەیە سیاسەت هەر بە مانای قامووسی خۆی وەرنەگرێت و تەواوی ئەو مەدلوولانەی تێدا ببینێت کە بە شێوەیەك لە شێوەکان دژایەتی ئەسڵی ئەدەبییەت یان ڕۆمانییەتی ڕۆمان دەکەن.

لێرەدا بۆ ئەوەی مەبەستی خۆم لە گۆشەنیگایەکی دیکەوە دەربڕیبێت و بەم بۆنەیەوە زیاتر لە ئاستی ڕۆمانی کوردی دوابێتم ئاماژە بە بیرۆکەیەکی گرینگی (واڵتر بنیامین) لەمەڕ پێوەندی نێوان هەقیقەت و بەرهەمی هونەری دەکەم. بنیامین دەڵێت، کاری هونەری بانگ‌هێشتنێکە بۆ گۆڕانکاری، نەك بۆ دەرئەنجام، واتە بەرهەمی هونەری ناچارە شتێك تێكبڕووخێنێت بۆ ئەوەی نیشانمان بدات هەقیقەت لە کوێیە. خاڵی ناوەندی لەم بیرۆکەیەی بنیامیندا «ڕووخاندن»ە، وەکی دەڵێت: «خولقاندن پێشبینییەکە بۆ ڕووخاندن.»

ئێستا پرسیاری من ئەوەیە، ئەگەر هەر لەم گۆشەنیگا تایبەتەی بنیامینەوە لەمەڕ پێوەندی نێوان هەقیقەت و ڕۆمانی کوردی، وەك بەرهەمێکی هونەری ـ ئەدەبی، بدوێین و باس لە ئاستی ڕووخێنەر بوونی ڕۆمانی کوردی و توانایی پەنجە خستنەسەر هەقیقەتی جیهان و مرۆڤی کوردی بکەین بە کام داهات و دەسکەوت دەگەین کەوامان لێبکات لە هەمبەر ئاستی ڕۆمانی کوردی هەڵسەنگێنەرێکی گەشبین و خۆشباوەڕ بین؟! دیارە لەم بۆچوونەی بنیامیندا هەقیقەت چەمکێکی نەگۆڕ و داخراو نییە لە شوێنێکی تایبەت حەشار درابێت و ئەرکی ڕۆماننووس هەر ئەوەندە بێت ئەم شوێنە تایبەتە بدۆزێتەوە و هەقیقەت لە حەشارگەی خۆی بێنێتە دەرێ و بیخاتە بەرچاوی خوێنەر، بەڵکوو لێرەدا هەقیقەت تەنیا پاش ڕووخاندن و گۆڕانکاری و ئینجا سەرلەنوێ خولقاندنەوەوە بەرهەم دێت، واتە هەقیقەت چەمکێکە دەشێت دابهێنرێت، دۆزینەوەی هەقیقەت واتە داهێنانی هەقیقەت. زمانی کوردی کاتێك لە توانای دا نەبێت لە دنیای ئوستوورەیی سوننەت دابڕێت و تێکەڵ بە جیهانی عەقڵانییەتی سەردەم بێت، چۆن دەتوانێت ئاسۆی دەلالەتەکانی خۆی بۆ خوێندنەوەیەکی نوێی ئینسان و بەرهەمهێنانەوەی پێوەندییەکی تازە

لە نێوان هەقیقەت و هونەرەکەیدا بەرفراوان بکات؟ ڕۆمانی کوردی ئەوەندەی لە داهێنانی هەقیقەتی هونەریی ڕۆماندا دۆشداماوە، سەد ئەوەندەش لە ڕووخانی ئەو دیوار و پەرژینانەی کە لە ڕێگای ڕووخاندنیانەوە دەگاتە ئەمجۆرە هەقیقەتانە بێدەسەلآت و بێبڕشتە.

بێگومان هەموومان لەسەر ئەم ڕایە کۆکین کە لەدایکبوونی ڕۆمان هاوکات بوو لەگەڵ سەرهەڵدانی چاخی مۆدێرنیتە، ئەو چاخەی سەرلەبەری گۆڕانکارییەکانی کولتووری و ئابووری و سیاسی و کۆمەلآیەتی لە ڕێنێسانس بەدواوە دەگرێتە بەر. کەوایە نووسینی ڕۆمان بە عەقلآنییەتێکی سەر بەچاخی مۆدێرنیتە واتە نووسینی ڕۆمان بە مانای دروستی خۆی، جا چ نووسینی ڕۆمانی کلاسیك بێت، چ ڕۆمانی نوێ (ئەو شەپۆلەی لە فەڕەنسە کەوتە ڕێ)، چ ڕۆمانی مۆدێرن و چ ڕۆمانی پۆست مۆدێرن. گرینگ ئەوەیە عەقلآنییەتی دژ بە چاخی مۆدێرنیتە ناتوانێت بەرهەمهێنانی ژانرێکی ئەدەبی بە ناوی ڕۆمان دەستەبەر بکات. بۆیە ڕۆماننووسی کورد ناچارە لەوەی نەك هەر لە ڕاز و ڕەمز و نهێنی و تایبەتمەندییەکانی عەقلآنییەتی سەر بە چاخی مۆدێرنیتە ئاگادار بێت، بەڵکوو هەوڵ بدات ڕاستەوخۆ و ناڕاستەوخۆ مەعریفەی خۆی لە سەرچاوەی ئەم عەقلآنییەتەوە هەڵێنجێت و بیڕێژێتە ئاوەڕۆی ڕۆمانی کوردییەوە.

بەبڕوای من باسکردن لە ئاستی ڕۆمانی کوردی باسکردن لە مێژووی شکستەکانی ڕۆمانی کوردییە، ئەو مێژوویەی ئەگەرچی دوور و درێژ نییە بەلآم شکستی زۆر قورسی بە خۆیەوە دیتووە. بۆیە من لێرە نەمتوانی دەربارەی ئاستی ڕۆمانی کوردی پرسیارم لێبکرێت و خۆ لە باسی ئاستی ناهونەری بوونی ڕۆمانی کوردی بپارێزم. پێموایە ڕۆماننووسی کورد بەر لەوەی گرفتی نووسینی ڕۆمانی بێت گرفتی ناسینی ڕۆمانی هەیە. کەوایە ئەم ئاستە ئەو کاتە دەگاتە سەر سنوورەکانی داهێنانی هونەریی ڕۆمان کە گرفتی ناسینی ڕۆمان چارەسەر کرابێت.

ڕامان: ئایا ڕۆمانی کوردی توانیویەتی کەڵك لە ڕەوتە تازەکانی ئەدەبی جیهانی وەربگرێ و لە بەرژەوەندی ئەدەبی کوردی بەکاریان بێنێ؟

عەبدولخالق یەعقووبی: ئەوەمان لەبیر نەچێت بەرلەوەی کوردی بوونی دەقی ڕۆمانێك گرینگ بێت، ڕۆمان بوونی ئەو دەقە کوردییە گرینگە. زۆر زۆرمان دیوە ئەو جۆرە ڕەخنانەی کە بە واژە و ڕستەکانی ڕۆمانێك دادێنەوە و دەیسەلمێنن کە ئەم واژە و ڕستانە کوردی نین و لەم ڕێگایەشەوە حوکمی ناڕۆمان بوونی ئەو دەقە بەناو ناکوردییە دەردەکەن. سەرنج بدەن کە لێرەدا لە نێوان تایبەتمەندییەکانی زمان و تایبەتمەندییەکانی ڕۆماندا هیچ جیاوازییەك دانانرێت و بە عەقڵییەتێکی سینتاکسی و وشەییەوە لەسەر دیاردەی ژانرناسی داوەری دەکرێت. کەچی زۆر دەگمەنن ئەو ڕەخنانەی کە بێن لە ڕەگەزەکانی ڕۆمانییەتی ڕۆمانێك بدوێن و لە ڕوانگەیەکی بووتیقاییەوە لە ژانری ڕۆمان بڕوانن. ئەم شیکردنەوەیەم بە پێویست زانی لەبەر ئەوەی ئەگەر ڕۆمانی کوردی بڕیارە سوودێك لە ڕۆمانی جیهانی وەربگرێت، ئەم سوودە لە بواری ڕۆمانییەتی ڕۆمانی کوردی دایە، نەك لە بەستێنی کوردی بوونی ڕۆمانی کوردیدا. کە وایە کاتێك پێشنیاری ئەوە دەدرێ ڕۆمانی کوردی پێویستە لە ڕۆمانی جیهانی کەڵك وەربگرێ، ئەوانەی زوو هەڵدەچن و بەگژ ئەم پێشنیارە دادێنەوە و واشی پاساو دەدەنەوە گۆیا جیهانی ڕۆمانی کوردی و ڕۆمانی بیانی یەك ناگرنەوە و هیچ کامیان فریان بەسەر ئەویترەوە نییە ئاگاداری ئەم ڕاستییە نین کە ئەم تێکەلآوییە بۆ دەوڵەمەند کردنی ئاستی ئەدەبییەتی ڕۆمانی کوردییە و دیارە یەکجار پێویستیشە. پێموایە ئەم بۆچوونە هەڵەیە تا ڕادەیەکی زۆر بۆتە بەرگر لەوەی ڕۆمانی کوردی بە باوەشێکی ئاواڵەوە ئەم ڕەوتە تازانەی ئێوە باسی دەکەن وەربگرێت و بە قازانجی خۆی بەکاریان بێنێت. ئەم دیدە هەڵەیە زۆر جار بۆ پاساو دانەوەی ئەم بۆچوونەی خۆی ئەم قسە زۆر دووپاتکراوەمان دەرخوارد دەدات کە ڕۆمان بەرلەوەی جیهانی بێت، دەشێت ناوچەیی (لۆکالی) بێت. لێرەدایە بۆمان هەیە لەم عەقلآنە بپرسین، باشە ناوچەیی بوونی ڕۆمان خۆی مەگین نابێت پێشەکی لە بێژنگی ڕۆمانبوونی ڕۆمان درابێت؟! کەوایە خوێندنەوەی ڕۆمانی بۆ نموونە ڕۆژاوایی و بەکار هێنانی خەسڵەتە باشەکانیان، بە شێوەیەکی داهێنەرانە لە ڕۆمانی کوردیدا چ دژایەتییەکی لەگەڵ هەوڵی ناوچەیی بوونی ڕۆماندا هەیە؟ ئەگەر «شێرزاد حەسەن» لە «پێدەشتی کارمامزە کوژراوەکان»دا دووربینی گێڕانەوە لە نێو یادەوەری بایز دادەنێت و لە خەون و خولیاکانی بایز دەدوێت و ئەگەر بەختیار عەلی لە «دوایین هەناری دنیا»دا لە دەنگی تۆمار کراوی سەر کاسێت بۆ زیاتر کردنی ژمارەی گێڕەرەوەکان و فرەدەنگ کردنی ڕۆمانەکەی کەڵك وەردەگرێت، ئەگەر عەتا نەهایی لە «باڵندەکانی دەم با»دا تەکنیکی گێڕانەوەی دوو توێژی (توێژی زەینی و توێژی زمانی) بەکار دێنێت، ئەمانە چ زەبرێك لە ناوچەیی بوونی ئەم ڕۆمانانە دەوەشێنن؟! ئەسڵەن ناوچەیی بوونی ڕۆمان یانی چی؟ ئایا ئەگەر خەونی مرۆڤێکی کوردت لە شێوەی تەکنیکی نوێدا بە باشی گێڕاویەە، ئەو ڕۆمانە دەبێتە ڕۆمانێکی ناوچەیی و کوردی یان ئەگەر تەنیا جلوبەرگێکی کوردیت کردەبەر و بە دەنگێکی گڕ و زمانێکی پەتی و پاراوی کوردی بیهێنیتە دوان؟!

بێگومان زۆرینەی ڕۆمانی کوردی، نەك هەر نەیتوانیوە لە دەسکەوتەکانی ڕۆمانی مۆدێرنی جیهان کەڵك وەربگرێت، بەڵکوو زۆرجار هەر لە بنەڕەتەوە پێملی ئەم تێکەلآوی و کەڵك وەرگرتنەش نەبووە. تەجرەبە سەرەتاییەکانی ڕۆماننووسیی کوردستانی ڕۆژهەلآت پێشاندەری ئەم هەقیقەتە حاشا هەڵنەگرەن کە هێشتا ڕۆمانووسی ئێمە ڕۆمانی ڕۆژاوا بە بەشێك لە گەنجینەی ئەدەبی خۆی لەقەڵەم نادات، یان بۆی لەقەڵەم نادرێت، چ جای ئەوەی وەك بەشێك لە دەسکەوتەکانی خۆی بزانێت. دیارە ئەو ڕۆماننووسەی کە لە بواری مەعریفە بە گشتی و هونەری ڕۆمان بە تایبەتی ڕووت و ڕەجاڵ بێت و لەولاشەوە

لەسەر ڕەوتە تازەکانی ڕۆمانی جیهانی لە بابەت فۆڕم و تەکنیك و زمان و... ئاگاداری نەبێت بەرهەمێك دەنووسێت کە زیاتر لەوەی بکەوێتە خانەی «مێژووی ئەدەب»ەوە دەکەوێتە خانەی «مێژووی فەرامۆشی»یەوە.

ڕاستە ڕۆمانی کوردی ئێستا ناوەناوە خەریکە ڕووی خۆی دەکاتە دەسکەوتەکانی ڕۆمانی جیهانی، بۆ نموونە کەڵك وەرگرتنی شێرزاد حەسەن لە دەسکەوتەکانی ڕۆمانی دەروونشیکاری جیهان و پشت بەستن بەو شێوە کەسایەتی خوڵقاندنەی کە لەسەر زانستی فرۆیدی دامەزراوە، بەکار هێنانی ئەسڵی «تێفکرینی ڕۆمانی» ـ زاراوەکە ئی میلان کۆندێرایە ـ و توانەوەی خوێندنەوەیەکی فەلسەفیی کۆمەڵگای کوردی لە نێو بۆتەی فۆڕمی ڕۆمان لە کارەکانی بەختیار عەلیدا، کەڵك وەرگرتن لە تەکنیکەکانی گێڕانەوەی پۆستمۆدێرنی لەسەر زمانی گێڕەرەوە (ڕاوی)ـیەك کە کەڵکەڵەکانی کەڵکەڵەی مرۆڤی کوردی سەردەمن لەلایەن عەتا نەهایی (هەڵبەت لە ڕۆمانە تازەکەیدا، واتە «باڵندەکانی دەم با»). دیارە ئەم بزاڤە بەرتەسك و سەرەتاییە بەس نییە بۆ ئەوەی بنەماکانی جوانیناسیی سوننەتیی ڕۆمانی کوردی گۆڕانکارییان بەسەر دابێت، بەڵکوو پێویستە ڕۆماننووسی کورد بە چاوی جوانی ناسییەکی مۆدێرنەوە لە جیهان و ئینسان و ژیان بڕوانێت، بە زەینێکی مۆدێرن بنووسێت، «زەینی مۆدێرن»یش دەستەواژەیەکی ئەبستراکت و خەسڵەتێکی میتافیزیکی نییە، ڕۆمانووسی کورد پێی نەگا. ئەو ڕوومانووسەی بە زەینێکی مۆدێرنەوە دەنووسێت یانی ڕۆماننووسێك کە لە ڕۆمانەکەیدا فرە دەنگی کەشف دەکات، لە ناخ و نەست و هۆش و یادەوەریی کەسایەتی دەکۆڵێتەوە، وەك هێڵێکی ڕاست و بێگرێوگۆڵ لە زەمان ناڕوانێت، دەنگی خۆی بەسەر دەنگی کەسایەتییەکاندا ناسەپێنێت، لەبری ئەوەی تەنیا بە وەسفی دیمەن خوێنەر بخافڵێنێ، لەڕێگای جووڵەی ڕووداوەکانەوە دەیخاتە نێو بەستێنی گێڕانەوەوە، ڕۆمان ناگەیەنێتە قۆناغی بە دەستەوەدانی دەرەنجام، کۆتاییەکی حەتمی و دەسنیشانکراو بۆ خوێنەر دەستەبەر ناکات و هتد. وەك دەبینن هیچ کام لەم ڕەگەزانە پیشاندەری جیهانی یان ناوچەیی بوونی ڕۆمان نین، بەڵکوو نوێنەری دەنگی ڕاستەقینەی ڕۆمانن بە مانای ئەدەبیی خۆی.

ڕامان: ڕۆماننووسی کورد چەند توانیوێتی فرە دەنگی بەکار بێنێ بێ ئەوەی تەکنیکی هونەری ئەم ژانرە بشێوێنێ؟

عەبدولخالق یەعقووبی: ڕاستییەکی حاشا هەڵنەگرە هەر لە بنەڕەتەوە لەدایکبوون و سەرهەڵدانی ڕۆمان، وەك ژانرێکی مۆدێرن، لەپێناوی بوارپێدان بە دەنگە جۆراوجۆرەکان و جیهانە هەمەڕەنگەکانی بوونی مرۆڤدا بووە. کاتێك هێگێل دەڵێت، ئەسڵ و پرانسیبی سەرەکی مۆدێرنیتە هەوڵدانە بۆ زاڵبوون بەسەر سروشت یان هەمان ڕۆحی بەرهەست بۆ ئەوەی لەم ڕێگایەوە خود یان وشیاریی ڕۆحی دەرهەستی خۆمان بناسین، ئەم قسەیە بە شێوەیەك ڕێگا خۆشکردنە بۆ ئەو بیرۆکەیەی کە لە گۆڕەپانی ئەدەبدا بوو بە بنەمای خوڵقاندنی ژانری ڕۆمان، چونکی ڕۆمانیش دەیەوێ بە جۆرێك لە جۆرەکان لە ڕێگای دوان لە جیهان بە عام، بگاتەوە بە ئینسان. جیاوازیی قسەیەکی فەلسەفی وەك ئەوەی هێگێل و هەوڵی ژانرێکی ئەدەبی وەکی ڕۆمان لەوەدایە کە ڕۆمان ئەم شێوە بۆچوونە لەنێو بۆتەی پێوەندی و ڕووبەڕوو بوونەوەیەکی بەرهەستی نێوان مرۆڤ و جیهاندا دەتوێنێتەوە، کەچی فەلسەفە هەر لە قاوغی بیری ئەبستراکت و دنیای دەرهەستی خۆیدا دەمێنێتەوە، بەم پێیە فرە دەنگی خۆی پاژێکە لە زات و گەوهەری ڕۆمان، تەنیا بەو هۆیە کە ڕۆمان مەیدانی ڕووبەڕووبوونەوە و تێکەڵاوی و پێکدادانی مرۆڤەکانە. کەواتە ئەگەر پێکهاتە (ساختار)ی ڕۆمانێك لەم خەسڵەتە سروشتییەی خۆی داماڵدرابێت، مانای ئەوەیە ڕۆماننووس بە هۆی نەشارەزا بوونی لە تایبەتمەندییەکانی ڕۆمان، ئەم گەوهەرەی لە ڕۆمانەکەیدا فەوتاندووە، یان با بڵێین ئەو شتەی کە ماڵی ڕۆمانە لە ماڵی ڕۆمان دەرکردووە. کە وایە ڕۆمان ناتوانێ ڕۆمان بێت ئەگەر فرەدەنگ نەبێت. ئەگەر ئەمە وەك خەسڵەتی ناوەکی بۆ ڕۆمانی لەقەڵەم بدەین، دەمێنێتەوە هەوڵی ڕۆماننووس کە تا چەندە لەدەستی بێت ئەم خەسڵەتە بپارێزێت و لە هەمان کاتیشدا لە ڕێگای کۆمەڵێك تەکنیك و تەمهید و فێڵ و فەرەجەوە گەشەی پێی بدات و لە نێو قالبی گشتیی ڕۆمانەکەیدا قاڵی بکاتەوە. ئەگەر بمەوێ مەبەستی خۆم زێتر بۆ خوێنەر شەنوکەو بکەم دەڵێم فرەدەنگی خەسڵەتێك نییە لە دەرەوەی ڕۆمان بێت و بئاخنرێتە نێو چوارچێوەی ڕۆمانەوە و بەمجۆرە ڕەوایەتی ڕۆمان بە زێڕ و زەمبەری ئەم خەسڵەتە بڕازێتەوە، بەڵکوو ڕێك بە پێچەوانە، فرەدەنگی خەسڵەتێکی ناوەکی ڕۆمانە و پاژێکە لە گەوهەری ڕۆمان و خۆی لە ڕۆحی ڕۆمان دایە، ئەوە ڕۆماننووسە دەشێت لە ڕێگای ڕەفتاری خۆی لەگەڵ زمان و واژە و فۆڕم و تەکنیك و ماناوە ئەم تایبەتمەندییە بپارێزێت و ڕێگا نەدات بە هۆی جوولانەوەی هۆکاری وەك تاکڕەهەندی یان مونیسمی زمانی و ڕای تایبەتی و تاکە کەسی و دۆگمی فەلسەفی و بیری ئایدیالۆژیکی خۆی ئەم خەسڵەتە بدۆڕێ و دواجار ڕۆمانەکەی لە ڕۆمانییەت بکەوێت. ئەگەر بمەوێ لە گۆشەنیگای ئەم پێناسەیەوە بۆ فرەدەنگی، هەڵوێستێك لە بەرامبەر ئەو پرسیارەی ئێوە بگرم دەڵێم ڕۆماننووس لە ڕۆماندا فرە دەنگی بەکار ناهێنێت، بەڵکوو دەشێت فرەدەنگی لە زاتی ڕۆماندا کەشف بکات و ئینجا وەك تەکنیك کاری لەسەر بکات و تێهەڵکێشی پێکهاتەی ڕۆمانەکەی بکات. دیسان بە پێداگرییەوە دەڵێم ئەگەر ڕۆمان لەسەر چەند شاکۆڵەکەیەك ڕاوەستابێت، بێشك یەکیان خەسڵەتی فرەدەنگییە. بۆیە ئەگەر ئەم شاکۆڵەکەیە لەبنەڕەتەوە بوونی نەبێت، مانای ئەوەیە بەشێکی زۆر لە پێکهاتەی ڕۆمان تێکتەپاوە.

ئەوەی ڕاستی بێت ڕۆماننووسی کورد بە هۆی ڕەفتاری نەشارەزایانەی خۆی لەگەڵ پێناسە و پراکتیکی ڕۆمان هێشتا نەیتوانیوە قۆناغی دۆزینەوە و پەیبردن بە گرینگایەتیی فرەدەنگی ببڕێت. فرەدەنگی لای ڕۆماننووسی ئێمە زۆرجار بە مانای فرەجۆربوونی کەسایەتی یان لە ئاستە مەترسیدارترەکەیدا بە مانای فرەکەس بوونە. ئەم پێناسە ڕەمەکییانە دواجار پاساوی تەواوی ئەو دۆگمانە دەدەنەوە کە ڕۆماننووس بەسەر زەین و زمانی کەسانی ڕۆمانەکەیدا دایدەسەپێنێ. ئەم پێناسانە

هەوڵدەدەن سەرلەبەری پێکهاتەی ڕۆمان و وجوودی کەسایەتی و قەومانی ڕووداو و ئاستی فیکریی ڕۆمانەکە بخەنە ژێر دەسەڵاتی ڕەهای ڕۆماننووسەوە.

لەم پێناسانەدا هیچ شوێنێك بۆ نەستی دەق و نەستی ڕۆماننووس نامێنێتەوە. هەرچی هەیە و نییە لە زەینی وشیار و ڕۆحی بەئاگای ڕۆماننووسدا کورت دەبێتەوە. ئینجا لە کردەوەی نووسینی ڕۆماندا ڕۆمانی کوردی نەیتوانیوە کەڵك لە کەرەسە فۆڕمی و تەکنیکە گێڕانەوەییەکان وەربگرێت بۆ ئەوەی فرەدەنگی لە پرۆسەی خوێندنەوەدا ڕەنگبداتەوە. بۆ نموونە ئەگەر ڕۆمانێك لەسەر یادەوەریی کەسایەتییەك لەنگەر بگرێت، ڕۆماننووس ناچارە هێڵی بەرواڵەت ڕاست و بێگرێوگۆڵی زەمان تێكبشکێنێت و خۆی بەناو ڕەهەندە پڕپێچوپەناکانی نەستی ئەو کەسایەتییەدا بکات. لێرەدا ڕۆماننووسی شارەزا باش دەزانێ خوێندنەوەی زەینێکی وشیار و زەینێکی ناوشیار دوو دەنگی جیاواز بەرهەم دێنێ. بە وتەیەکیتر ئەگەر ڕۆماننووس بیەوێ زەینی هەر ئەم کەسایەتییە جارێك لە حاڵەتی وشیاری و جارێك لە دۆخی ناوشیاریدا وە دەنگ بێنێت بێگومان دوو شێوەی تەواو جیاوازی قسەکردن و لێدوانیش بەرهەم دێت کە هەرکامیان لەڕێزمان و شێوە ئاخاوتن و تەنانەت واژەی تایبەت بە خۆیان پێکدێن. لەم باس و نموونەیەوە بەم ئاکامە دەگەین کە هەمیشە فرەکەسی فرەدەنگی بەرهەم ناهێنێت، واتە وا نییە بڵێین هەر کەسێکی ڕۆمان نوێنەری دەنگێکی ڕۆمانە. من لە لێکۆڵینەوەیەکدا کە لەسەر «پێدەشتی کارمامزە کوژراوەکان»ی شێرزاد حەسەن نووسیومە و لە کتێبی «دەنگی بلوورینی دەق»دا بڵاوم کردۆتەوە ئەم قسەیەم لەسەر کەسایەتی هەمین کردووە، واتە شێرزاد توانیویەتی کەسێك بەدوو دەنگەوە بخولْقێنێ، جارێك هەمینی نێو یادەوەریی بایز کە بە زمانی حەیران دەدوێت، جارێکیش هەمینی جیهانی واقیع کە بە زمانێکی ئاسایی و ڕۆژانەی خۆی قسان دەکات. هەڵبەت نموونەی باشی ئەو حاڵەتەشمان هەیە کە فرەکەسی بە واتای فرەدەنگی بێت، ئەویش ڕۆمانی «دواپین هەناری دنیا»ی بەختیار عەلییە. سێ «سەر یاسی سوبحدەم» و سێ دەنگی جیاواز. هەر دەنگە و شێوە ئاخاوتنی خۆی. هەر دەنگە و شێوە فیکری خۆی و هەر دەنگە و چارەنووسی خۆی. ئەوە لە حاڵەتێکدایە کە سەر و مڕی هەوڵی فیکری ـ فەلسەفی ئەم ڕۆمانە ئەوەیە کە بسەلمێنێ سەریاسەکان سەر بە نەوەیەکن هەرکام دواجار تووشی یەك کارەساتی هاوبەش دێن، بە یەك شێوە لە کاتی هاتنە دنیاوە غەدریان لێدەکرێت، بەیەك شێوە ژیانیان دەبێتە تراژیدی، بە یەك شێوە کۆمەڵگا و دەسەڵات لە خشتەیان دەبەن و... بەڵام ئەوە نابێتە بەرگر لەوەی ڕۆماننووس فرەدەنگی لە هەناوی ڕۆماندا پەلکێش نەکات و دواجار نەیخاتە نێو چوارچێوەی زمانەوە.

هۆیەکی دیکە نەیهێشتووە فرەدەنگی لە ڕۆمانی کوردیدا خۆیا ببێت مونیسمی زمانیی ڕۆماننووسی کوردە، واتە ئەوەی ڕۆماننووس تاقە لەیەك گۆشەنیگاوە لە زمان دەڕوانێ: زمان کەرەسەیەکە بۆ گێڕانەوە. ئەم بۆچوونە پێیوایە زمان دیاردەیەکی هەمیشە ئامادە و لەبەر دەستە و هەر ئەوەندەی پێویستە بۆ گێڕانەوە لەکار بکرێت و ئیتر هیچ. بە تەعبیرێکی دیکە ئەم بۆچوونە پێیوایە زمان دەبێتە گێڕانەوە، زمان دەبێتە کەسایەتی، زمان دەبێتە کات و شوێن، زمان دەبێتە ڕووداو، زمان دەگۆڕێت و دەبێتە هەموو ئەم ڕەگەزانە بەو مەرجەی وەك ئامرازێك بەکار بێت. لە ڕۆمانی ئیمڕۆدا ئەو ڕەفتارە لەگەڵ زمان ڕەفتارێکە دواجار بەرد دەخاتە سەر ڕێگای وەدیهاتن و ڕەنگدانەوەی ئەسڵی فرەدەنگی، چونکی فرەدەنگی پێویستی بە ڕەفتارێکی زمانیی مۆدێرنە. لە ڕۆمانی ئیمڕۆدا گێڕانەوەی ڕەوتی ڕووداوەکان خوێنەر بە هیچ کوێ ناگەیەنێت، وەك چۆن شەهریار مەندەنیپوور، چیرۆکنووسی هاوچەرخی فارس دەڵێت: ئەوەی شایانی سەرنجە گۆڕین و کردنی گێڕانەوەیە بە زمان، گۆڕین و کردنی ڕووداوە بەواژە. کە وایە کارکردن لەسەر فرەدەنگی لە ڕۆمانی کوردیدا کە هێشتا زمانەکەی لە قۆناغی کەرەسەییدا ماوەتەوە دەشێت لەو شوێنەوە دەسپێدەکات کە زمان بووبێتە کێشە و ئامانج، نەك کەرەسە و ئامراز.

ڕامان: لە کاتی نووسینی ڕۆمانی مێژووییدا، ئایا ڕۆماننووس ڕۆڵی مێژوونووسێ دەبینێ یان ئازادە لەوەی ڕووداوەکان بە شێوازی نوێ بگێڕدرێتەوە؟

عەبدولخالق یەعقووبی: میلان کۆندێرا لە کتێبی «هونەری ڕۆمان»دا کەڵکەڵەی لێك جیاکردنەوەی ڕۆمان و مێژووی هەیە. کۆندێرا دەڵێت: «مێژوونووس مێژووی کۆمەڵ دەنووسێتەوە نەك مێژووی مرۆڤ.» ڕۆمان مێژووی مرۆڤ دەنووسێتەوە. کەوایە با هەر لەسەرەتاوە ئەم گریمانەیەمان لەبەر چاوبێت کە ڕۆمان و مێژوو بە دوو ستراتێژی جیاوازەوە لەگەڵ مرۆڤ و جیهان بەرەو ڕوو دەبنەوە. کەوایە نە مێژوو دەتوانێت ڕۆمان بێت، نە ڕۆمان دەبێتە مێژوو. ئەم قسەیە بۆ پێوەندیی نێوان ڕۆمان و فەلسەفە، ڕۆمان و زانست و ڕۆمان و ئایین و هتدیش هەر ڕاستە. کەواتە ئەو شێوە پۆلێنکردنەی کە پێیوایە هەندێ ڕۆمان فەلسەفین، هەندێ زانستی و... پۆلێنکردنێکە لق و پۆپێکی وەهمی لە درەختی ڕۆمان دەکاتەوە، کەچی ڕۆمان درەختێکە نەك هەر ڕەگ و ڕیشە بەڵکوو لق و پۆپ و گەڵاکانیشی هەر لە ماکی ڕۆمانن. بۆیە پێمەوایە ڕۆمانی مێژوویی دەستەواژەیەکی دروست نەبێت، مەگین بۆ ئەو شێوە ڕۆمانە لەکار بکرێت کە لەسەر بناغەی گێڕانەوەی کۆمەڵێك ڕووداوی مێژوویی دامەزراوە، بەڵام ئەوەی گرینگە شێوەی هەڵسوکەوتی ڕۆماننووسە لەگەڵ ئەم ڕووداوە مێژووییانە. کەوایە ڕۆمان ناتوانێت لە ئاست مێژوو، وەك زەمینەیەك کە دەتوانێ کاری تێدا بکات، خۆ گێل بکات، بەڵام لە هەمان کاتدا ناشتوانێ لە بەرامبەر خەسڵەتە تایبەتییەکانی مێژوو کە بێگومان زۆر جیاوازن لە ئی ڕۆمان بێدەنگ بمێنێ، چونکی بێدەنگمانی ڕۆمان لە حاند مێژوو یانی ئەستاندنەوەی تەواوی ئەو تایبەتمەندییانەی کە ڕۆمانێك دەکەنە ڕۆمان.

بە بڕوای من ڕۆمان حاشا کردن نییە لە مێژوو بەو مانایەی ئاسەواری مێژوو و دیدی مێژوویی لە خۆی بسڕێتەوە، بەڵکوو هەڵوێست گرتن و وەدەنگ هاتنێتی لە بەرامبەر مێژوو. بۆ نموونە ئەگەر گێڕانەوەی مێژوویی لەسەر بناغەی ئەسڵی

بەها دانەری دوانە لێکدژەکان (binary oppositions)، واتە چاك/ خراپ، زۆردار/ زۆرلێکراو، شۆڕشگێڕ/ دژی شۆڕش و... دامەزراوە، ڕۆمان لە هەمبەر ئەم ئەسڵە ئایدیالۆژیکەدا وەدەنگ دێت و هەوڵ دەدات پێکهاتەی ئەم شێوە ڕوانینە نارێژەیی خوازە لە ڕێگای کارکردن بە ڕێساکانی ڕۆمانەوە هەڵبوەشێنێتەوە. هەر بۆیە ڕۆمان ئەوەندەی پشت بە مێژوو دەبەستێ وەك ژێدەرێك بۆ لێدوان، ئەوندەش حاشا لە مێژوو دەکات وەك ئەسڵێکی بەهادانەری ڕەها کە دەتوانێت باشترین و دوایین حوکم دەربکات. کەوایە لە ڕۆماندا مێژوو هەیە بەلآم بە مانا و چەمکی تایبەت بە خۆی، ئەو مانا و چەمکەی وا لە خوێنەری ڕۆمان دەکەن کە هەر چەند لەوانەیە تەنانەت بتوانێت ئەو ڕووداوە مێژووییەی کە ڕۆمان ئاماژەی پێدەکات لە کتێبە مێژووییەکاندا بدۆزێتەوە، بەلآم ئیتر هەرگیز ناتوانێت خوێندنەوەی ئەم ڕووداوەی لە ڕۆماندا، هەمان خوێندنەوەی کتێبە مێژووییەکان بێت. نموونەی زۆر باشی ئەم قسەیە دەتوانێت ڕۆمانی «کوشتارگای ژمارە پێنج»ی کۆرت وێنێگات ـ ی ئەمریکی بێت. ئەم ڕۆمانە گێڕانەوەی کارەساتی مێژوویی بۆمبارانکردنی شارێکی ئاڵمانە، کەچی وێنێ گات لە ڕێگای تەکنیکی وەك تێکەڵ کردنی زەمانەکان، فلاش فۆڕوارد، کەڵك وەرگرتن لە زمانێکی تێکەڵ بە تەنز (Irony)، قەڵەمبازی زەمانی و... بە جۆرێك ئەم مێژووەی لە بۆتەی ڕۆمانییەتی ڕۆمانەکەیدا تواندۆتەوە کە خوێنەر پاش تەواوبوونی ڕۆمانەکە تازە دەزانێ کە ئەمە باسکردن لە ڕووداوێکی مێژوویی نییە، بەڵکوو گاڵتەکردن و فشەپێکردنە بە کارەساتێکی مێژوویی و لەم ڕێگایەوە سووك و چرووك کردنی ئەو دەسەلآتانەی ئەم کارەساتەیان خوڵقاند.

لە ڕۆمانی کوردیدا «دوایین هەناری دنیا»ی بەختیار عەلی ـ هەڵبەت دوو ڕۆمانەکەی پێشووشی بە هەندێك کەمی و زۆرییەوە ـ خوێندنەوەیەکی ڕۆمانیانەی بارودۆخی ئینسانی بە گشتی و سیاسی بە تایبەتی کوردستانی باشوورە. بە وتەیەکیتر بەختیار بۆ نووسینی ئەم ڕۆمانە چاوی لە ئاست مێژووی ئەم سەردەمەی کوردستان نەنووقاندووە و بگرە بە چاوێکی تیژبینانەشەوە پێیدا ڕوانیوە. بەلآم لە هەمان کاتدا گومان لەوەش ناکرێت کە بەختیار بە هیچ کلۆجێك لەم ڕۆمانەدا نابێتە پارێزەری مێژوو، نابێتە ئارشیوی ڕووتی ڕووداوەکانی مێژوو، بەو مانایەی ڕۆماننووس لە ڕێگای تۆمارکردنی ڕووداوێکی مێژوویی لە ڕۆمانەکەیدا، ئەم ڕووداوە لە فەوتان ڕزگار بکات. لە «دوایین هەناری دنیا»دا بەختیار مێژوو بەم مانایە ناپارێزێ هیچ، بەڵکوو دەشیهەوێ بیخاتە بەردەم هەڕەشەی گومان لێکردن و لێپرسینەوەوە. ئەگەر مێژوو لە جەستە و ناسینی شەڕی ناوخۆ دەدوێت، ئەوە لە «دوایین هەناری دنیا»دا لە ڕووح و بوونی ئەم شەڕە دەکۆڵدرێتەوە. لەم ڕۆمانەدا هیچ چەشنە مانایەکی پیرۆز و حەتمی و ڕەها بۆ مێژووی ئەم شەڕە دەستەبەر ناکرێت. ئەو مانایانەی لەم ڕۆمانەدا بۆ شەڕی ناوخۆ بە دەستەوە دەدرێن و نادرێن ڕێژەیی و جێگای گومان و ناپیرۆز و ڕەخنەگرانەن. شەڕی ناوخۆ ئەگەر لە دەرەوەی «دوایین هەناری دنیا» سەیری بکەیت مێژووە، بەلآم ئەگەر لە ناوەوە لێی بڕوانی ڕۆمانە.

دواجار دەمەوێ بڵێم نەك هەر مێژوو، بەڵکوو هەر بابەتێکی دیکەی وەك ئایین و زانست و ئەفسانە و کەلەپوور و... بۆ ڕۆمان حوکمی خواردنیان هەیە بو مرۆڤ. خواردن تا ئەو کاتەی لە دەرەوەی جەستەی مرۆڤ دابێت، خواردنە، کە مرۆڤ ئەم خواردنەی خوارد ئیتر خواردنەکە دەبێتە پاژێکی لێکدانەبڕاوی پێکهاتەی جەستەی مرۆڤ. ئەم خواردنە، کەلەم لێکچواندنەماندا حوکمی مێژووی هەیە، بەمجۆرە دەبێتە خوێن و گۆشت و بەز و پێشە و پێستی جەستە، واتە مێژوو دەبێتە واژە و زمان فیکر و فۆرم و پێکهاتەی ڕۆمان. جا ئەگەر بێین بەم پێناسەیە بۆ پێوەندیی نێوان ڕۆمان و مێژوو لە خەرمانەی کەم حاسڵی ڕۆمانی کوردی بڕوانین دەبینین هەمان دوانە لێکدژەکانی دیدی مێژوویی لەم پێوەندییەشدا دووپات بۆتەوە: مێژوو، ئاغا/ ڕۆمان، ڕەعیەت، مێژوو، نێر/ ڕۆمان، مێ، مێژوو، ڕۆح/ ڕۆمان، جەستە و...

گەورەترین ئەرکی ئێستای ڕۆماننووسی کورد ئەوەیە پێکهاتەی ئەم دوانە لێکدژانە هەڵبوەشێنێتەوە، نەك لەبەر ئەوەی ئەمجارەیان ڕۆمان ببێتە بالآدەست و مێژوو ژێردەست، کە ئەمەش خۆی دۆگمێکی دیکەی دیدی مێژووییە، بەڵکوو لە پێناوی ئەوەی هیچ چەشنە دەسەلآتێك دوا حوکمی حەتمی بۆ هیچکەس و هیچشتێك دەرنەکات. پێموایە ئەم ئارەزووە ئارەزووی ڕۆمانیش بێت.

ڕامان: زۆربەی ڕۆمانە کوردییەکان مامەڵە لەگەڵ پاڵەوانی ئەفسانەیی و سوپەرمانی دەکەن، بۆچی نەتوانراوە زیندەوەران و سروشت بە باشی تەوزیف بکرێتەوە؟

عەبدولخالق یەعقووبی: نووسینی ڕۆمان بێگومان زەینێکی مۆدێرن دەخوازێت. ئەو ڕۆماننووسەی نەتوانێت بیر و باوەڕی چەقبەستووی سوننەتی و نەریتی لە وجوودی خۆی داماڵێت و تووڕی هەڵدات، دیارە ناشتوانێت بە ڕوانینێکی مۆدێرنەوە بارودۆخی ئینسانیی کەسایەتی ناو ڕۆمانەکانیشی بخوێنێتەوە و دواجار کەسایەتییەکی ئاسایی کە نوێنەری ڕاستەقینەی کۆمەڵگای ئینسانیی خۆی بێت بخولقێنێ. ڕاستە وەك چۆن «ئیان وات» لە وتاری «سەرهەڵدانی ڕۆمان»دا دەڵێت، ئەو سەرنجەی دەیداتە تاکە کەسێتی بەخشین بە کەسایەتی ڕۆمان، دەبێتە هۆی جیاوازیی قەتعی ڕۆمان لەگەڵ ژانرەکانی دیکە، بەلآم ئەم فەردانییەت و تاکەکەسێتی بەخشینە بۆی نییە لە ڕێگای بە سوپەرمان و ئەفسانەیی کردنی کەسایەتییەوە بێت. کەسایەتی سوپەرمان بەرهەمهێنان واتە گەڕاندنەوە و پاشەکشێ کردن بە ڕۆمان بۆ سەردەمی عەقلآنییەتی ئۆستوورەیی، ئەو سەردەمەی مرۆڤ دەسکردی ئیرادەی هێزەکانی میتافیزیکی بوو، یان دەکەوتە بەر لەعنەتی هەمیشەیی خواکان و چارەڕەشی بەرگێك بوو بۆ هەموو وەختەکان بە بالآی دەبڕا، یان بەزەیی خواکان وەك بارانی ڕەحمەت بەسەری دادەباری و هەتاهەتایە بالآدەست و نەمر دەژیا. لەو سەردەمەدا ڕەفتاری مرۆڤ دەبووە کێشانە و پێوانەی دادوەری کردن

لەسەر مرۆڤ. مرۆڤ بەپێی هەڵسوکەوتی پاڵەوانانە یان فسۆسانەی خۆی لەگەڵ ژیان و ئینسانەکانیتر حوکمی لەسەر دەدرا، یان سوپەرمانی باڵادەست، یان مرۆڤی ئاسایی ژێردەست. میلان کۆندێرا پێیوایە ئەدەب بە گشتی و ڕۆمان بە تایبەتی هەوڵدەدەن ئەم بۆچوونە هەڵبوەشێننەوە و بە دیدێکی تازە لە ڕەفتاری مرۆڤ بڕوانن و بدوێن. ئەو دەڵێ، تێگەیشتن لە مرۆڤ کارێکی گەلێك ئەستەم و بە بایختره لە دادوەریکردن لەسەر مرۆڤ. لەم ڕوانگەیەوە ڕۆمان بە سەرەتای گۆڕانکارییەکی گرینگ بۆ پێناسەی مرۆڤ بە هەموو ڕاز و نهێنی و تایبەتمەندییەکانییەوە لەقەڵەم دەدرێت. ڕۆمان ئازادییەکی دەستەبەر کراوی بە کەسایەتی بەخشی تا وەك مرۆڤ لە دایك بێت، وەك مرۆڤ بژیت و وەك مرۆڤیش بمرێت. پاڵەوانی سوپەرمانی بێگومان ناتوانێت پیشاندەری نیازە دەروونیە ڕاستەقینەکانی مرۆڤ بێت، ئەم شێوە قارەمانە لەبری ئەوەی دەربڕی ڕاز و ڕەمزەکانی ئەزموونی ئینسانیی ژیان بێت، پیشاندەری کۆمەڵێك خەسڵەت و تایبەتمەندین کە لە دەرەوەی دەسەڵاتی سنووورداری مرۆڤ بەسەر ئەم قارەمانەدا دەسەپێت، ژیانی پاڵەوانی سوپەرمان ئەو ژیانە دەسکرد و ساختەیەیە کە خوێنەر لە جیاتی ئەوەی سەنگوسووکی بکات و لەم ڕێگایەوە تێیبگات، دەشێت بێ هیچ لێخورد بوونەوە و تاوتوێ کردنێك دان بە گەورەییەکەی دابنێت و پەسندی بکات. جا ئێستا بیهێنینە بەر چاوی خۆمان، خوێنەرێکی لەم دەستە تا چەندە چەواشە دەکرێت و تا چەندە ڕۆحی پرسیار کردن و هەڵوێست گرتنی تیا دەکوژرێت.

وا دیارە لەسەر ئەم ڕایە کۆکین کە ڕۆمانی کوردی تا ئێستا ڕۆمانێکی سوپەرمانساز بووە و کەمتر توانیوێتی نوێنەری دیدێکی هونەری بێت بۆ کەسایەتیی مرۆڤی کورد و هەڵسوکەوتی ئەو مرۆڤە لەگەڵ جیهانی دەروبەری. ئەگەر بمهەوێ لە هەندێ هۆکاری لاوەکی چاوپۆشی بکەم و هۆکارە سەرەکییەکانی ئەم شێوە ڕەفتارە لەگەڵ کەسایەتی ڕۆمان بە چڕوپڕی باس بکەم لەم سێ خاڵەدا کۆیان دەکەمەوە:

1- لە ئەدەبی کوردیدا ژانری ڕۆمانیش هەر لە سەرەتای سەر هەڵدانییەوە و بە شێوەیەك لە شێوەکان لە ڕاستەڕێی ئەدەبییەتی خۆی لایدا و بوو بە دەمڕاست و دارەدەستی بیری نەتەوەخوازی و ئایدیالۆژیی سیاسەتی کوردی، ئەم شێوە ڕوانینە بۆ نووسینی ڕۆمان، بەر لەوەی بیەوێ ڕۆمان بە مانا هونەرییەکەی بنووسێت، دەخوازێت پەیامێکی ناسیونالیستی یا خود سیاسی بە خوێنەری خۆی ڕابگەیەنێت. دیارە کەسایەتی لە ڕۆمانێکی وا دا بە دیدێکی پراگماتیستانە (بەرژەوەندی خوازانە)وە دەخولْقێت. ئەو دیدەی پێیوایە مانای هەر گوزارە، گوتە، یا خود بەرهەمێك لەڕێگای سەرجەمی دەسکەوتە وەدیهاتووەکانیانەوە دەزانرێت، واتە بۆ قبووڵکردن یان حاشاکردن لە مانا، دەشێت سەرنج بدرێتە دەسکەوتە کردەوەییەکانی. کەوایە لەم شێوە ڕۆمانەدا کەسایەتی بە پێی هەڵسوکەوتی تایبەتی سیاسی خۆی دەخولْقێت، بێ ئەوەی گوێ بدرێتە هەڵکۆڵینی زەین و دەروونی ئەو کەسایەتییە. لەم شێوە ڕۆمانەدا کەسایەتی سیاسی فەزای ڕۆمان دەخولْقێنێت، نەك ئەوەی فەزای ڕۆمان ببێتە هۆی سەرهەڵدانی کەسایەتییەکی لەم دەستە. هەر بۆیە زیاتر لەوەی فۆرم و پێکهاتە و جیهانبینی فیکریی ڕۆمان بۆ ڕۆماننووس گرینگ بێت، زەقکردنەوەی خەسڵەتە سوپەرمانییەکانی کەسایەتییەکی لەمجۆرە دەکەوێتە پێشەوە. دواجار لەم شێوە ڕۆمانەدا بە ئاشکرایی دەبینرێت سەرلەبەری ڕەگەزەکانی ڕۆمان دەبنە قۆچی قوربانی بۆ زەقکردنەوەی بە زۆری کەسایەتییەکی سیاسی یان بە گشتی ئایدیالۆژیك.

2- خوێندنەوەی دەمارگرژانەی پێوەندییە ئینسانییەکانی کۆمەڵگای کوردی زۆرجار بۆتە بەردی سەر ڕێگای داهێنانی هونەریی ڕۆمانی کوردی. بۆ وێنە ئەو ڕۆمانەی لە پێوەندیی نێوان ئاغا و ڕەعیەتیان کۆڵیوەتەوە زیاتر لەوەی بەرجەستە کردنی بنەماکانی ئەم چەشنە پێوەندییە لە چوارچێوەی زمان و ناوەرۆکی ڕۆمان دابێت دەستنیشانکردنی دەسکەوت و دەرکەوتە ئاشکراکانی ئەم پێوەندییەیە، ئەویش بە ڕۆحێکی تژی لە دەمارگرژی کە زۆجار تا ڕادەی لایەنگری کردنێکی زەق و زۆپی دژە هونەری لە لایەنێکی ئەم پێوەندییە دادەبەزێت. کەسایەتی لەمجۆرە ڕۆمانەدا لە سەرچاوەیەکی میتافیزیکی و باندەستی مرۆڤەوە دەدوێت، هیچ کردەیەکی نییە هەڵەی تێدا بێت و هیچ ئامانجێکی نییە پیرۆزی و پاکی تێیدا شەپۆلان نەدات. پاڵەوانی سوپەرمانی ڕۆمانێکی وا دەوری ڕێبەر و باوکی نەك هەر چینێکی کۆمەڵگا، بەڵکوو زۆرجار سەر لەبەری کۆمەڵگا دەگێڕێت و هەموو کەسانی دیکەی ڕۆمان لە پێناوی ئەمدا گیان بەخت دەکەن و سەر دەبەخشن. بە وتەیەکی دیکە ڕۆماننووس ئەو هیرارکییەتەی (زنجیرە پێگە) لە دەستەبەندیی کۆمەڵگای واقیعیدا تەجرەبەی دەکا، زۆرجار یان وەکوو خۆی دەیگوازێتەوە بۆ نێو دنیای ڕۆمانەکەی، یان بە شێوەیەکی میکانیکی بەراوەژووی دەکاتەوە و دەیئاخنێتە نێو هەمبانەی ڕۆمانەکەیەوە. ئەو کەسایەتییە سوپەرمانەی لە پێناوی وەدیهێنانی دەسکەوتێکی ئایدیالۆژیکدا بخولْقێت، زۆر زیاتر لەوەی مرۆڤ بێت بە مانای ئاسایی خۆی، داهۆڵێکی بێڕۆح و جەستەیە کە تەنیا بۆ چاوترسێن کردن قوت دەکرێتەوە، داهۆڵێکە نە بزەی دێتێ، نە فرمێسك هەڵدەوەرێنێ، نە بە دوای ئامانجێکدا دەگەڕێت، نە لەدوای شکستێك هەرەس دێنێت. بێگومان ئەم شێوە کەسایەتییەش خوێنەرێك دەخوازێت خۆی سوپەرمان بێت، لە دنیای وەهم و ئوستوورەدا بژیت، توانای بە وردی بیرکردنەوە و تێفکرینی نەبێت، زیاتر لەوەی جیهان بە ڕێککەوتنی نێوان مرۆڤەکان بزانێت، بە قەراردادی نێوان خواکانی لەقەڵەم بدات. بەرەیەك لە خوێنەرانی کوردی ئێستا ڕۆڵەی بە ئەمەگی ئەو جۆرە دەقانەن، ئەگەر پاڵەوانی ڕۆمان دەنگی دلێری نەبێت هەر لە بنەڕەتەوە حاشای لێدەکەن و تووڕی هەڵدەدەن. ڕۆمان بۆ ئەم بەرەیە پاراستن و پەرستنی دەنگە دلێرەکانە، ئەو دەنگە دلێرانەی لە گەرووی تەنەکەیی سوپەرمانەکانەوە دێنە دەرێ.

3- لەڕ و لاوازیی ئاستی فەلسەفیی زەینییەتی ڕۆماننووسی کورد بە شێوەیەکی ناخودئاگا کەسایەتی ساویلکەی پێ خولْقاندوون. کەسایەتی ساویلکە بەو مانایەی تەنیا ڕووە دیارەکانی سیما و شوناسی ئەو کەسایەتییە دەبێتە پێناسی ئینسانیی ئەو و ئیتر ڕۆماننووس لە ئاست لایەنە زەینی و دەروونییەکانی بێدەنگی لێ‌دێنێت. ئاشکراشە ئەو کەسایەتییەی کە تەنیا لەسەر بناغەی ئاکار و ڕەفتاری بەرهەستی خۆی دابڕێژرێت زیاتر ڕێی تێدەچێت بکرێتە سوپەرمان و پاڵەوانی ئەفسانەیی. وەك دەزانین لە حەماسە کۆنەکاندا، پاڵەوان، نەك بە هۆی بیروباوەڕی فەلسەفی - با ئەوەی ئەم لایەنە بە تەواوی لە یاد ناچێت - بەڵکوو لە سۆنگەی ئاکار و ڕەفتاری سەیر و سەمەرە، یان سەرسووڕهێنەری ستایشت دەکرا و بە بوونەوەرێکی هەڵکەوتە و تاقانە لەقەڵەم دەدرا. لەم حەماسانەدا ڕەفتاری مرۆڤ سەلمێنەری هەقیقەتی مرۆڤ بوون. دیارە ڕەفتاری ئازایانە و چاوەڕوان‌نەکراو هەقیقەتی بالآی بەرهەم دێنا و ڕەفتاری سووکوچرووك و ئاساییش هەقیقەتێکی نزم و بچووك بوو. ڕاستە ڕووبەڕوو بوونەوەی ڕۆمانی کوردی لەگەڵ مرۆڤ جیاوازی زۆرە لەگەڵ ئەم شێوە هەڵسوکەوتەی حەماسە، بەلآم ڕۆمانی کوردی لە زۆر جێدا ئەگەر باسی هەقیقەتی مرۆڤیشی بە پێی بیروباوەڕ و زەینییەتی کەسایەتی و قارەمانی ڕۆمان کردبێت، بە شێوەیەکی هەقیقەتێکی هەمیشە بەهادار و هەتاهەتا نەگۆڕ کردووە. لە ڕۆمانی کوردیدا، بۆ نموونە کەسایەتیی شۆڕشگێڕی کورد هەمیشە نوێنەری هەقیقەتی مرۆڤی کوردن، ئەو کەسایەتییە دەرەنجامی خوێندنەوەی فەلسەفی ڕۆماننووسی کورد نییە بە مەنتقی ڕۆمان، بەڵکوو دەسکەوتی ئەو بیرە تەسکەیە کە پێی‌وایە شۆڕشگێر دەشێت لەبری بیری فەلسەفی لەشی پۆلآیینی هەبێت، لە جیاتی هزری ئینسانی ورەی پڵینگی بێت. ئاستی فیکری و فەلسەفیی ڕۆماننووسی کورد ئەوندە دابەزیوە کە ناتوانێت بە چاوێکی مێژوویی و ڕێژەیی‌بین لە ڕووداوێکی کۆمەلآیەتی و مرۆڤی نێو گێژاوی ئەم ڕووداوانە بڕوانێت، بۆیە لەبری ئەوەی بە حوکمی، کۆندێرا گوتەنی، «عەقڵی ڕۆمان» بنووسێت، بە دەستووری عەقڵی شەخسی خۆی کۆمەڵێك پاڵەوانی سوپەرمان دەخولْقێنێت تا باشتر بتوانێت مەبەستە ئایدیالۆژیکەکانی خۆی بەسەریاندا بسەپێنێت.

ڕامان: ڕۆماننووسی کورد تا چەندە توانیویەتی لە سایەی گێڕانەوەدا کەڵك لە زمان وەربگرێت؟

عەبدولخالق یەعقووبی: گێڕانەوە بە سادەترین مانای خۆی یانی شێوەی بەرەوڕوو بوونەوەی ڕۆماننووس لەگەڵ دەقی ڕۆمانەکەی، یانی ڕۆماننووس بۆ دەربڕینی دەقەکەی چ ستراتیژییەك دەگرێتە بەر، لەکام تەکنیك و تەمهید کەڵك وەربگرێت. کەواتە گێڕانەوە سەروکاری لەگەڵ شێوەی دەربڕینە و بێگومان دەربڕینیش ناچارە بە دەروازەی زماندا بگوزەرێت. لە ڕۆماندا هەموو شتێك بە زمان و لە زماندا کۆتایی پێ‌دێت. گێڕانەوەش وەك ڕەگەزێکی گرینگی ڕۆمان لەم ڕێسایە بەدەر نییە، گێڕانەوەیەکمان نییە لەدەرەوەی دەسەلآتی زمان. کەوایە ڕۆمان بۆ ئەوەی ببێت بە گێڕانەوە و بگێڕدرێتەوە دەشێت لەنێو بۆتەی زماندا قاڵ بێتەوە. لێرەوە دەمەوێ بڵێم گێڕانەوە ناتوانێت کەڵك لە زمان وەربگرێت بەو مانایەی وەك کەرەسەیەك بۆ نواندن و خۆیابوونی خۆی بە کاری بێنێ. زمان ئامرازی گێڕانەوە نییە، بەو مانا سادە و ڕووکەشییەی کە هەر کات ئیرادە بکرێت و زمان بکەوێتە گەڕ، ئەوە گێڕانەوەی ڕۆمانیش دەستەبەر دەکرێت، چونکی لە زۆر دەقدا زمان کاری پێ‌دەکرێت بەلآم نابێتە گێڕانەوە. ئەوەی ڕاستی بێت، لە ڕۆماندا، گێڕانەوە خۆی پاژێکە لە زمان، واتە ڕەگەزێکە سەر بە پێکهاتەی سیستمی زمان، گێڕانەوە بۆی هەیە لە نێو ئەو سیستمەدا کار بکات و شوێن‌دانەر و شوێن‌وەرگر بێت. کەوایە گێڕانەوە ئەگەر کەڵکێکیش لە زمان وەربگرێت، کەڵك لە ڕەگەز و پێوەندیی نێوان ڕەگەزەکانی نێو سیستمی زمان وەردەگرێت. وەك پێشتر گوتم لە ڕۆماندا هەموو شتێك دەبێتە زمان، هەموو شتێك دەچێتە ژێر دەسەلآتی زمان. لە ڕاستیدا دوایین شت و تەنیا شتێك کە ڕۆماننووس دەیخاتە بەردەستی خوێنەر زمانەکەیەتی. گێڕانەوە و کەسایەتی و گەلآڵە و فیکر و... هەموویان کێشەی تاکە کەسی ڕۆماننووسن لەگەڵ دەقەکەی، ئینجا کە سەرجەمی ئەم ڕەگەزانە لە ڕێگای هونەری ئاوێتەکاریی ڕۆماننووسەوە لەنێو سیستمی زماندا یەکانگیر بوون و بوون بە زمان، ئەوە ئەم زمانە دەبێتە کێشەی خوێنەریش.

بەلآم ئەگەر بمانەوێ باسی گرنگایەتیی گێڕانەوە وەك ڕەگەزێکی سەر بە/ نێو سیستمی زمان بکەین، ئەوە دەتوانین بڵێین لە ڕۆمانی کوردیدا زۆرجار نەقڵ کردن، وەسف کردن و شەرحکردن جێگایان بە گێڕانەوە چۆڵ کردووە. لە ڕۆمانی کوردیدا زۆرم دیتووە کۆمەڵێك ڕووداو بە دوای یەکدا ڕیز دەکرێن و پەیتا پەیتا دەگێڕدرێنەوە، کەچی گێڕەرەوە (راوی) لەسەر چییەتی و چۆنێتیی هیچکام لەو ڕووداوانە لەنگەر ناگرێت، لەسەر ناوك و کاکڵی ئەم ڕووداوانە قسە ناکات، لێیان ناکۆڵێتەوە و تێیاندا بیر ناکاتەوە. بە وتەیەکی‌تر لێرەدا ڕووداو نابێتە کێشە، ناتوانێت ببێتە کەڵکەڵەیەك لەنێو دەقی ڕۆمان و زەینی خوێنەردا. ئەم شێوە ڕەفتارە لەگەڵ گێڕانەوە، ڕووداو تەنیا دەگێڕێتەوە و هەر لە ئاستی پێوەندیی زمان بۆ ئەم گێڕانەوەیە کەڵك وەردەگرێت، واتە زمان لێرەدا بڕشتی بوون بە سیستمی نییە، زمان نابێتە خاوەن دەسەلآت. شکستی گێڕانەوە لە ڕۆمانی کوردیدا تێنەگەیشتنە لە ڕاز و ئەفسوونەکانی زمان، تێنەگەیشتنە لە دەرەتان و دەرکەوتەکانی زمان.

زۆر کەم هەڵدەکەوێ ڕۆماننووسی کورد شێوە ڕەفتارێکی جوانی‌ناسانەی لەگەڵ زمان گرتبێتە بەر، لەهەندێ ڕۆمانیش کە ئەم ڕەفتارە خۆیا بووبێت، بەرهەمێکی تەواو جیاواز کەوتۆتە بەرچاوی خۆێنەر. نموونەی پڕبەپێستی ئەم قسەیە ڕۆمانی «دوایین هەناری دنیا»ی بەختیار عەلییە. لەم ڕۆمانەدا گێڕانەوەی ڕۆمان واتە بیرکردنەوە لە ڕۆماندا. هیچ ڕووداوێك لەم ڕۆمانەدا نابینی بگێڕەوە لە ڕێگایانەوە بیر نەکاتەوە، نەبێتە خاوەن هزر و ئەندێشەیەك و بە شهوودێکی فەلسەفی نەگات. باشە چی وا لە گێڕانەوەیدا دەکات کە منی خوێنەریش دواجار لە نێو زمانی گێڕانەوەی ئەم ڕۆمانەوە بیر لە کۆمەڵگای کوردی و مرۆڤی کورد بکەمەوە؟ بەو مانایەی لەبری ئەوەی تەنیا دوای ڕەوتی بەسەر داهاتنی ڕووداوەکان و دوای دوایین چارەنووسی

کەسەکان بکەوم بیر لە زات و گەوهەری فەلسەفیی ئەم ڕووداو و کەسانە بکەمەوە و بیانکەمە هەوێنی تێفکرینێك کە وەك شکڵی ڕۆمانەکە بەرەبەرە و ناوە ناوە، پاش بڕینی ڕێگای پڕ لە کەند و کۆسپی بەرەنگار بوونەوە لەگەڵ جیهان، بیچم بگرێت. بەڕای من لەم ڕۆمانەدا نەك هەر گێڕانەوە، بەڵکوو سەروەری پاژەکانی دیکەشی بوونەتە ماکی زمان و ئەو شتەی وەك فیکرێکی تازە بە من دەگات، لە ڕاستیدا، وەك زمانێکی تازە بەمن دەگات. زمان لەم ڕۆمانەدا هەرایەکی گەورە دەنێتەوە و بەگژ گرفتەکانی ئەو جیهانەدا دێتەوە و لێی دەدوێت. «ئاندرێ تارکۆفسکی»، دەرهێنەری بەناوبانگی سینەمای ڕووسیا، جارێکیان گوتوویەتی: «هونەرمەند لە جیاتی تەواوی ئەو کەسانە قسان دەکات کە توانای قسە کردنیان نییە.» ئەوەی ڕاستی بێت لەم ڕۆمانەشدا گێڕەرەوە لە جیاتی تەواوی ئەو مرۆڤە کوردانە قسان دەکات کە توانای قسە کردنیان لەسەر دەسەڵاتی کوردی، شەڕی ناوخۆی کوردی، خەیانەتی کوردی، برایەتی کوردی، عیشقی مرۆڤی کورد، نیشتمانپەروەریی مرۆڤی کورد، سەرگەردانی و ئاوارەیی مرۆڤی کورد و... نییە. خوێندنەوەی هەر ڕۆمانێکی لەم دەستە وەبیر ئەم قسەیەی لۆکاچم دەخاتەوە: «ڕۆمان، حەماسەی جیهانێکە خواوەند پێکی هێناوە و پاشان جێی‌هێشتووە.» ئەو شێوە حەماسەیە پێویستی بە گێڕانەوە و زمانێك هەیە دەرقەتی نواندن و خۆیاکردنی ڕۆحی ئەم تراژیدییە بێت، تراژیدیی جیهانی بێخواوەند.

ڕامان: زۆر لە چیرۆکنووسان پێیان‌وایە ژانری چیرۆك، پلیکانەی ژمارە یەکە، مەرجە بیبڕی، ئینجا دوای ئەوە نۆڤلێت بنووسیت، دواجار ڕۆمان. ئێوە ئەم هاوکێشە پلەدارە چۆن دەبینن؟

عەبدولخالق یەعقووبی: ئەم قسەیە زیاتر ڕێی تێدەچێ قسەی عەقڵێکی ماتماتیکی بێت کە پێی‌وایە لە پێنج سێو تا دوو سێوت نەخواردبێت ناتوانی سێ سێو بخۆیت. ئەدەب ئەگەر هەڵگری ڕێسایەکیش بێت زیاتر بە پێی بڕیارە و کەمتر لە پێستی قسەی زانستی (یەك و یەك دەکاتە دوو)، یان خورافات (یەك کەمە، دوو خەمە، سێ خاترجەمە)دا دەگونجێت. ئەو عەقڵەی ئەم قسەیە دەکات وێدەچێ نەی‌زانیبێت هەرکام لەم ژانرانە تایبەتمەندی و زەرفیەت و دەرەتانی زمانی و فیکریی خۆیان هەیە و جیا لە یەك، ئەرکی خۆیان بەجێ دێنن. بۆ نموونە، لەچاو ڕۆمان، کورتە چیرۆك مەودا و زەمینەی بۆ کارکردن لەسەر زەرفیەتە زمانییەکان زیاترە، یان لە بواری کاری فیکریدا ڕۆمان مەیدانەکەی لە کورتە چیرۆك خۆشترە. کەوایە هەر نووسەرێك بۆی هەیە بە جیا کار لەسەر ئەم ژانرانە بکات، بێ ئەوەی گوێ بداتە لۆژێکی «سەرەتا برایەتی خۆت بسەلمێنێ، پاشان داوای میرات بکە.» هەڵبەت با ئەوەش بڵێم ئەم قسەیە گریمان ڕاستیش بێت، کە بە ڕای من نییە، هیچ بە خەرمانەی کاری ڕۆماننووسی و باسی ڕۆماناسی زیاد ناکات، چونکی ئەم تیۆرییە ڕەمەکییە، ئەگەر وای دابنێین لەسەر سەد نووسەر تاقی کرابێتەوە و وەڕاست گەڕابێت، تەنیا ئەگەر تاقە نووسەرێك لێمان قوت بێتەوە و بە کردەوە ئەم تیۆرییە ڕەتبکاتەوە، ئیتر ئەوە بای فوودانەی تیۆرییەکەش بەتاڵ دەبێتەوە و دەپووچێتەوە. بە داخێکی گرانەوە، ڕۆژ نییە ئەدەبی کوردی ئەم شێوە قسانەی تێدا نەکرێ، بۆیە، بە داخێکی گرانترەوە، زۆربەی فوودانەکانمان پووچاونەتەوە.

ڕامان: ئێستا قسە لەسەر مەرگی ڕۆمان دەکرێت، تەکنۆلۆژیا و ئامێرەکان تا چەند توانیویانە خوێنەری ڕۆمان بدزنەوە بۆ خۆیان، تۆ چۆن لە مەرگی ڕۆمان دەڕوانیت؟

عەبدولخالق یەعقووبی: لە «لەدایکبوونی تراژیدی»دا نیچە دەڵێت: «هونەر، هەلێك بۆ ژیان دەڕەخسێنێت و شایانی ئەوەی دەکات تێیدا بژیت.» ئەم قسەیەی نیچە هەرچەند بە ڕواڵەت گەشبینانە لە دیاردەی هونەر دەڕوانێت، بەڵام ڕاستییەکی زۆر قووڵی لە هەناوی خۆیدا حەشار داوە: نەمانی هونەر یانی نەمانی ژیان، تیاچوونی هونەر واتە تیاچوونی شان و شکۆی ژیان. لەم قسەیەدا نیچە مەرگی ژیان بە مەرگی هونەرەوە دەبەستێتەوە، ئەو ڕۆژەی هونەر زمانی لە گۆ بکەوێت، ژیان دەستەوستان دەبێت و دۆش دادەمێنێت. بێگومان ئەگەر مەرگێکی گریمانەییش بۆ هونەری ڕۆمان بێنینە بەرچاوی خۆمان، ئەوە کارەساتی زۆر گەورەی لێدەکەوێتەوە: دەسەڵاتی ئامێرەکانی تەکنۆلۆژیا بەسەر باوەڕەکانی مرۆڤ، زاڵبوونی مرۆڤ، زەینەکوێر و زمانە لاڵەکان بەسەر دەزگای بڵاوکردنەوەی ئەدەب و زانست و مەعریفەدا، کپبوونی توانای ئارەزوو کردن و خەون دیتن بۆ دوارۆژی ئینسان و ژیان و جیهان و... بەڵام ئەو ڕاستییەمان لەبیر نەچێتەوە کە هونەر لە زاتی خۆیدا کردەوەیەکی ڕەخنەگرانەیە. مەرگی هەر هونەرێك مەرگی کردەیەکی ڕەخنەگرانەیە. ئەگەر وای دەبنێین ڕۆمان بمرێت، بەشێکی زۆر لە ڕۆحی ڕەخنەگرانەی ئەدەب دەمرێت. ئەگەر ڕۆمان وەك ژانرێکی ئەدەبی سەر بنێتەوە و بۆ هەتاهەتایە ئاسەواری نەمێنێت، بێگومان دوابەدوای ئەو زەبروزەنگی ئایدیالۆژیك سەرهەڵدەدات. ئەو ئایدیالۆژییانەی مارکس گوتەنی «زانیاریی وشیاریی درۆیینن»، «ئایدیالۆژی دیاردەیەکی بەراوەژوو کراوی هەقیقەتی مێژووییە.»

هەرچەند پێم‌وایە جیهان گۆڕەپانی ئەگەر و ئیمکانەکانە و هەموو شتێك بۆی هەیە بێت و نەبێت، بەلام بەش بە حاڵی خۆم لام ئەستەمە پێشبینیی مەرگی ڕۆمانم پێبکرێت. مرۆڤ، لە خەساوترین حاڵەت و سووکوچرووکترین شێوەشی دابێت، ڕۆحی ڕەخنەگرانەی هەر دەمێنێت، چونکی ڕۆحی ڕەخنەگرانە ستراتیژییەکە مرۆڤ بۆ مانەوەی خۆی لە ژینگەی ئینسانیدا کاری پێدەکات. مرۆڤ لە جیهانی ئەم سەردەمەدا بۆ مانەوەی خۆی پێویستی بە فەردانییەت و تاکە کەسێتیی (individuality) خۆی هەیە، پێویستی بەوە هەیە لە مرۆڤەکانی دیکە جیا بێتەوە و وەك «تاك» شوناسی تایبەتی خۆی هەبێت، وەك چۆن هابێرماس دەڵێت: «تاکە کەسێتی هێزێکە لە توانەوەی یەکجارەکی [ئێمە لە «کۆ»دا] بەرگری دەکات.» هەر مرۆڤێك و لە ڕێگایەکەوە بۆ دەستەبەر کردنی ئەم تاکە کەسێتی و شوناسە تایبەتە هەوڵ دەدات: سەرۆك لە ڕێگای دەسەڵاتەوە، جەللاد لە ڕێگای کوشت و بڕەوە، بازرگان لە ڕێگای بازاڕەوە ئەم ڕاستییە دەروونشیکارییەش حاشای لێناکرێت سەرلەبەری ئەم کەسانە هەرکام بەشێوە

و ڕێژەی تایبەت ڕۆحی ڕەخنەگرانەیان تێدا بەدی دەکرێت: سەرۆك لە ملنەدانی خەڵك بۆ دەسەڵات ڕەخنە دەگرێت، بازرگان لە خۆش نەبوونی بازاڕ ڕەخنە دەگرێت، ڕۆشنبیر لە ئاستی دابەزیوی فیکری جەماوەر ڕەخنە دەگرێت، لێرەدایە دەمەوێ بڵێم باڵاترین و جوانترین ئاستی ئەو ڕۆحە ڕەخنەگرانەیە، کە گوتمان هەرگیز لە مرۆڤدا کپ نابێت، لە کاری هونەریدا و لەم باسەمان لە نووسینی ڕۆماندا کۆ دەبێتەوە. بە ڕای من ڕۆمان نامرێت چونکی هەمیشە ڕۆحێکی ڕەخنەگرانە، ڕۆحی ڕۆماننووسێك، پەیدا دەبێت کە لە مرۆڤ بدوێت، ڕەخنە لە ژیانی مرۆڤ بگرێت، بۆ دواڕۆژی مرۆڤ ئارەزووی جوان و ئاواتی بەرز بخوازێت. ئەگەر بە قەولی هایدگێر: «هونەر هەقیقەت نادۆزێتەوە، بەڵکوو نیسبەتێك لەگەڵ هەقیقەت دەخولقێنێت.» ئەوا ڕۆمانیش ناچارە ئەم نیسبەت و پێوەندییەی لەگەڵ هەقیقەت بەردەوام بێت و ببێتە پردی نێوان مرۆڤ و ئەو نادیارانەی کە وەك وردە هەقیقەت لە گۆشەوکەناری شەوی ئەم جیهانەدا کەوتوون و ڕۆماننووس بە دوایاندا دەگەڕێت و کۆیان دەکاتەوە و دەیانخاتە ژێر تیشکی مانگەشەوی زمان.

دەتوانم بۆ سەلماندنی ئەو ڕاستییەی ڕۆمان نامرێت هۆیەکی دیکەش دەسنیشان بکەم. دیارە تاکەکەسێتی و ویستی تاکەکەسێتیش، بە شێوەیەك لە شێوەکان، تەنیایی بۆ مرۆڤ دێنێت. دەسکەوتی فەردانییەت تەنیا گەیشتن بە دەڤەری سەربەخۆیی و خۆبژیوی نییە بۆ مرۆڤ، بەڵکوو کەوتنە نێو دنیای تەنیاییشەوە. تاکە کەسێتی مرۆڤی لە خەڵك جیا نەکردەوە هەر بەمانای ئەوەی تاقانە بێت، بەڵکوو بە مانای ئەوە کە تەنیاش بێت. لێرەدایە دەڵێم داهێنانی هونەری، چ وەك نووسین، چ وەك خوێندنەوە، هەوڵێکە بۆ پێکهاتن و هەڵکردن لەگەڵ سیمای ساردی تەنیایی، تەنانەت تێکۆشانێکە بۆ ستایشی تەنیایی، وەك چۆن نیچە دەڵێت: «سەرلەبەری زەرتوشتی من هیچ نییە غەیرەز سروودی ستایشتی تەنیایی.» لای من ڕۆمان جوانترین شێوەی لاواندنەوەی ئەو تەنیاییە مەترسیدارەیە کە شکی تێدا نییە مرۆڤی کورد لە هەموو مرۆڤانی‌تر زیاتر تەجرەبەی کردووە. ئەگەر تەنیایی مرۆڤی ڕۆژاوا تەنیا لە ئاستی شەخسی دایە، تەنیایی مرۆڤی کورد لە ئاستی دەستەجەمعیش دایە، ئەگەر تەنیایی مرۆڤی بیانی تەنیا لە کەڵکەڵەی «دەبێت و نابێت»دا چڕ دەبێتەوە، تەنیایی مرۆڤی کورد لە مەترسی مان و نەمانیشدا چەقی بەستووە. تەنیایی مرۆڤی کورد تەنیا تەنیایی خۆی نییە، تەنیایی نیشتمانەکەشیەتی، تەنیایی مێژووەکەشیەتی، تەنیایی هەموو شتێکی دیکەشیەتی کە پێی وایە دەکرا تەنیا، یان لانی‌کەم بەم شێوەیە تەنیا، نەبوونایەن. ڕۆمان لە ساتەوەختێکی وا ئەستەمدا نامرێت. ڕۆمان لەم بارودۆخەدا بە گوڕتر دێتە مەیدان. هەنووکە ڕۆمان ئەگەر تەنیایی مرۆڤیش چارەسەر نەکات، لانی‌کەم دەیلاوێنێتەوە. ڕۆمان، لە زمان نیچەوە، بەم شێوەیە تەنیایی مرۆڤ دەلاوێنێتەوە: «ئەی تەنیایی! ئەی مەزڵی من، تەنیایی! دەنگت چەند خۆش و بلاوێن قسەم لەگەڵدا دەکات. لای تۆ هەموو شتێك دڵئاواییە و ڕووناکی. لێرە کاتژمێرەکانیش هێورتر هەنگاو هەڵدێننەوە.»

لام ئەستەمە پێش‌بینی مەرگی ڕۆمانم پێ‌بکرێت، وەك چۆن باوەڕ ناکەم ڕۆژێك مرۆڤ نەمێنێت، کەچی جوانی مابێت.■

خەرمانانی 1381
سێپتامبری 2002

● ئەم وتووێژە یەکێك لەو زنجیرە وتووێژانە بوو کە وەك تەوەری ڕۆمان لە گۆڤاری ڕاماندا بڵاو بۆوە

درێژەی هەیە...

Rojhalat